

UOT-811.11-112

Səhifə: 118-121

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.2.118>

Leyla Süleymanova
Azərbaycan Dillər Universiteti,
azerbaijanVIP@gmail.com

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ QOŞA XƏBƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Qoşa xəbər ifadə etdiyi məna baxımından ikili xarakter kəsb edir. Eyni zamanda həm hərəkət, həm də keyfiyyət, vəziyyət və ya hal bildirir. Birinci hissə şəxsi feildən ibarət olub hərəkət, ikinci hissə sifət və ya feili sifətdən ibarət olub keyfiyyət bildirir. Məqalədə qoşa xəbərin struktur və semantik xüsusiyyətlərindən bəhs edilmiş, bir çox dilçi alimlərin fikirləri təhlil edilmişdir. Azərbaycan, rus və ingilis dilində olan müxtəlif elmi əsərlərə və internet materiallarına istinad edilir. Təqdim olunan arqumentlər bədii ədəbiyyatdan gətirilən nümunələr əsasında izah olunur.

Açar sözlər: *xəbər, ikili (qoşa) xəbər, ismi xəbər, bağlayıcı feil, predikativ*

Giriş: Müasir dilçilik elmi inkişaf etdikcə onun bütün sahələrində böyük nailiyyətlər əldə edilmiş, tədris olunan dillərin aktual problemlərinə tədqiqatlar həsr olunmuş, dilçiliyin müxtəlif nəzəri və praktik məsələləri tədqiq edilmişdir. Qeyd edək ki, cümlənin tədqiqi tarixi, cümlə üzvləri sintaksisin tədqiqat obyektlərindən biri kimi dilçilikdə bütün dövrlərdə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş və hələ də öz aktuallığını saxlayan məsələlərdən biridir. Elə cümlə üzvləri vardır ki, onlarsız cümlə nə quruluş, nə də kommunikativ baxımdan formalaşa bilmir. Bu üzvlər cümlədə baş üzvlər kimi ayrılan mübtədə və xəbərdir.

Xəbər cümlədə tabe edən özəkdir, təşkil edən mərkəzdir, cümlənin digər baş üzvünün mübtədanın əlamətlərini də özündə saxlaya bilən xüsusi vacib struktur tərkib hissəsidir. Cümlənin sintaktik –semantik tərkibi əsas etibarilə predikatın xüsusiyyətindən asılıdır və cümlə tərkibinin şaxələnməsinin əsas çıxış nöqtəsi kimi məhz predikatı götürmək lazımdır [1, s.40].

Xəbər cümlənin formalaşmasında mühüm rol oynayan baş üzvlərdən biri olub mübtədəya aid hal, hərəkət, vəziyyət, keyfiyyət və s. kimi məlumatları bildirir.

İzahlı dilçilik terminləri lüğətində xəbər belə şərh edilir: “Xəbər-cümlənin baş üzvü, digər baş üzv- mübtədəya tabe olan və mübtədanın əks etdirdiyi əşyanın aktiv və ya passiv əlamətini bildirən baş üzvdür” [2, s.212].

O.Musayeva görə ingilis dilində xəbərlər iki baxımdan təsnif olunur:

1. ifadə etdikləri məna baxımından;
2. ifadə vasitələrinə görə

Müasir ingilis dilində ifadə etdiyi məna baxımından xəbərləri aşağıdakı qruplara bölür:

1. hərəkət bildirən xəbər (the actional predicate);
2. vəziyyət bildirən xəbər (the statal predicate);
3. keyfiyyət bildirən xəbər (the qualificative predicate);
4. ikili məna bildirən xəbər (the double predicate) [4, s.370].

A.İ.Smirmitski xəbəri təsnif edərkən aşağıdakı məsələlərə toxunur:

- a) xəbərin ifadə etdiyi məna;
- b) xəbərin tərkib hissələri;
- c) predikativin ifadə vasitələri;
- d) xəbərin mübtədə ilə hansı vasitələrlə əlaqəyə girməsi [7, s.111-112].

A.İ.Smirmitski ingilis dilində xəbərin məna baxımından aşağıdakı növlərini qeyd edir:

1. hərəkət bildirən xəbər – *He arrived.*
2. vəziyyət bildirən xəbər- *He is young* (iki hissədən- bağlayıcı feil və predikativdən ibarətdir).

3. obyekt xəbər- *He has many friends* bu cümlədə nə hərəkət, nə də əlamət özünü göstərmir, hər hansı bir əşyanın mübtədaya aid olmasından söhbət gedir. Subyektin obyektə olan münasibəti özünü göstərir.

4. zərflik xəbər- *He is here. He is in that room.* Bu cümlələrdə mübtədanın harada yerləşməsindən danışılır, ikinci komponent yer zərfliyi kimi çıxış edir [7, s. 113-117].

Qeyd edilən dörd növdən əlavə digər bir növünü-ikili (qoşa) xəbəri də qeyd edir.

M.Qanşına və N.Vasilevskaya “English Grammar” adlı kitabda xəbərin bu növlərini qeyd edirlər:

1. sadə feili xəbər;
2. mürəkkəb feili modal xəbər;
3. mürəkkəb feili tərz xəbər;
4. ismi xəbər;
5. ikili (qoşa) xəbər [3, s.264].

Bir feillə ifadə olunan sadə xəbərin də öz növbəsində sadə formalı feili xəbər və mürəkkəb formalı feili xəbər kimi iki növü var.

Frazeoloji xəbəri xəbərin hansı növünə aid etmək barədə fikir ayrılıqları mövcuddur. Belə birləşmələr bir leksem kimi çıxış etdiyinə görə onları sadə feili xəbərə aid etmək daha məqsədəuyğun hesab edilir.

İkili məna bildirən xəbər (qoşa xəbər) ifadə etdiyi məna baxımından ikili xarakter kəsb edir. Bu xəbərlər həm hərəkət, həm keyfiyyət, həm vəziyyət və ya hal bildirir. Məsələn:

The man stood silent. They waited breathless. He got up tired.

I went up the great stairs towards her, and she waited motionless, her hands folded before her, her eyes never leaving my face.

Müasir ingilis dilində “got up tired”, “stood silent”, “waited breathless”, “waited motionless” tipli konstruksiyalar tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif cür şərh olunur. Bəzən bu kimi birləşmələr bütöv sintaktik vahid kimi tədqiq olunmur, lakin bəzi dilçilər bu kimi birləşmələri “qoşa xəbər” və ya “ikili xəbər” adlandırırlar.

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik “Müasir ingilis dili” adlı kitablarında qeyd edirlər ki, “got up tired” vahid konstruksiyadır və bunu ikili xəbər adlandırırlar [6, s.88].

“He got up tired və He got tired” tipli cümlələrdə “got up tired” və “got tired” struktur baxımdan eyni olsalar da, məna baxımından fərqlənirlər. İkinci cümlədə *get* feili öz leksik-nominativ mənasından uzaqlaşaraq bağlayıcı feilə çevrilmişdir. “He got up tired” cümləsində *He got up* və *He was tired* kimi iki semantik mərkəz müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu fikri ikinci cümlə haqqında demək mümkün deyil.

Beləliklə, “got up tired”, “stood silent”, “married young”, “glistened white” kimi xəbərlər mürəkkəb ismi xəbərdən fərqlənərək ikili xəbər və ya qoşa xəbər adlandırılır.

Bu xəbərlər ikili xarakter kəsb edir, eyni zamanda həm hərəkət, həm də keyfiyyət, vəziyyət və ya hal bildirir. Birinci hissə şəxslə feildən ibarət olub hərəkət, ikinci hissə sifət və ya feili sifətdən ibarət olub keyfiyyət bildirir.

M.Y.Blox qeyd edir ki, dildə öz leksik-nominativ mənasını itirmiş bağlayıcı feillərdən əlavə öz leksik-nominativ mənasını itirmədən bağlayıcı feil funksiyasını icra edən bəzi əsas feillər də mövcuddur. Başqa sözlə desək, onlar eyni vaxtda iki funksiya yerinə yetirir. Qoşa sintaktik xüsusiyyətinə görə onun yaratdığı xəbər də “qoşa xəbər” adlandırılır [5, s.92].

Fred lay awake all through the night. Robbie ran in out of breath. The moon rose red.

İkili xəbər (qoşa xəbər) haqqında məlumat A.İ.Smirnitskinin “İngilis dilinin sintaksisi” adlı kitabında da rast gəlmək mümkündür. Onun verdiyi misallar olduqca əhəmiyyətlidir. Məsələn:

The sun shone bright= The sun shone+The sun was bright.

It lay deep in the water= It lay in the water+ It was deep.

She returned a grown-up= She returned+ She was a grown up.

O, qeyd edir ki, *rose, lay, returned* feilləri əsas feil kimi çıxış edir. Bu feillər həm hərəkət bildirir, həm də müəyyən dərəcədə mübtədanı da xarakterizə edir. Bu feillər özündən sonra gələn sözlə birləşərək cümlənin bir üzvü kimi çıxış edir.

İkili xəbər ayrıca bir qrup kimi tədqiqi M.A.Qanşina və N.V.Vasilevskayanın “İngilis dilinin qrammatikası” kitabında da öz əksini tapmışdır.

İkili xəbər haqqında daha geniş məlumat L.Y.Torçinanın tədqiqatında rast gəlmək mümkündür. L.Y.Torçina qoşa xəbəri xəbər müstəqil bir qrupu kimi qeyd edir [8, s.57-66].

The iron gate *clacked open*; she entered [9, s.244].

Bu cümlədə “clacked open” ikili xəbərdir. Birinci komponenti feillə, ikinci komponenti isə open sifəti ilə ifadə olunmuşdur.

“He got up tired. He returned wounded. He married young” tipli cümlələrdə “got up tired”, “returned wounded”, “married young” kimi birləşmələri mürəkkəb ismi xəbər hesab edən qrammatistlər bu tipli konstruksiyaların struktur xüsusiyyətindən çıxış edirlər [10, s.232].

Belə ki, *got up tired* və *got tired* xəbərləri struktur cəhətdən eynidirlər, fərqlənmirlər, hər ikisi iki komponentdən ibarətdir: *got up +tired* və *got +tired*.

Mürəkkəb xəbərləri müəyyənləşdirərkən yalnız onların strukturundan çıxış etmək düzgün olmazdı, çünki istənilən qrammatik forma və mənanın vahid birləşməsindən ibarətdir.

He got up tired cümləsinin birinci komponenti əsas feilin şəxsi formasında işlənmişdir. He got tired cümləsində isə got feili öz leksik mənasını zəiflətməmiş və bağlayıcı feilə çevrilmişdir.

İkili xəbər birinci hissəsi feilin şəxsi forması ilə, ikinci komponenti isə sifət, feili sifət, hal-vəziyyət sözləri və s. ilə ifadə olunur. Sifət qoşa xəbər predikativ üzvü funksiyasında ən çox işlənən nitq hissəsidir. Məsələn,

I went up the great stairs towards her, and she *waited motionless*, her hands folded before her, her eyes never leaving my face (J. Galsworthy).

İkili xəbər mürəkkəb ismi xəbərdən fərqi semantik təhlil və transformasiya nəticəsində daha da aydınlaşır. İkili xəbər olan cümləni asanlıqla mürəkkəb cümləyə transformasiya etmək olur. Məsələn: He came late= When he came it was late; He got up tired= When he got up he was tired.

İsmi xəbərdə əsas feil öz leksik mənasını itirərək bağlayıcı feilə çevrilir, qoşa xəbərdə isə feil öz leksik mənasını itirmir. İsmi xəbərdə xəbər mübtədani yalnız hal-vəziyyət baxımından, ikili xəbərdə isə xəbər mübtədani həm proses, həm də hal-vəziyyət baxımından xarakterizə edir.

Nəticə: Beləliklə, ikili məna bildirən xəbər (qoşa xəbər) ifadə etdiyi məna baxımından ikili xarakter kəsb edir. Bu xəbərlər həm hərəkət, həm keyfiyyət, həm vəziyyət və ya hal bildirir. Birinci hissə şəxsi feildən ibarət olub hərəkət, ikinci hissə sifət və ya feili sifətdən ibarət olub keyfiyyət bildirir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1998, 281s.
2. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2020, 656 s.
3. Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, Mütərcim, 2015, 375 s.
4. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 2007, 579 s.
5. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. М., 1981, 428с.
6. Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. МЛ., 1956, 350 с.
7. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М., Из-во литературы на иностранных языках. 1957, 286 с.
8. Торчина Л.Я. Сущность двойного сказуемого в современном английском языке. УЗ МОПИ им. Н.К.Крупской. Том СШ, Труды, М., Кафедр.ин-х яз. Вып.6., Анг.язык. 1961, 57-66 с.
9. Galsworthy J. The White Monkey. М., Progress Publishers, 1956, 224p.
10. Leech G., Svartvik J. A Communicative grammar of English. М.,1983, 304p.
11. Musayev O.I., Hacıyev E.I., Hüseynov A.R. A Practical Grammar of Contemporary English. Bakı, Qismat, 2009, 538p.

12. Swan M. Practical English Usage. Oxford University Press, 2005, 658p

Лейла Сулейманова

***Структурно-семантические особенности двойного предиката
в современном английском языке***

Резюме

Двойной предикат выражает сразу две основные функции: во-первых, функцию вербального типа; во-вторых, функцию номинального типа. Другими словами, они выполняют две функции одновременно, совмещая роль полного пустого глагола с ролью связующего глагола. Двойной предикат представляет собой сочетание устного и номинального предиката. Первый компонент является конечным глаголом полного лексического значения, обозначающим действие, выполняемое субъектом предложения, второй компонент - номинальное слово, квалифицирующее субъект. В статье анализируются структурно-семантические особенности статьи, в статье также упоминалось много мнений многих лингвистов. Статья посвящена различным научным работам на азербайджанском, русском и английском языках, а также интернет-материалам. Представленные аргументы объясняются на примерах художественной литературы.

Ключевые слова: *предикат, двойной предикат, номинальный предикат, связующий глагол, предикативный*

Leyla Suleymanova

The structural-semantic features of the double predicate in Modern English

Summary

Double predicate expresses two essential functions at once: first, the function of a verbal type; second, the function of a nominal type. In other words, they perform two functions simultaneously, combining the role of a full notinal verb with that of a link verb. The double predicate is a combination of a verbal and nominal predicate. The first component is a finite verb of full lexical meaning denoting an action performed by the subject of the sentence, the second component is a nominal word qualifying the subject. The structural-semantic features of the article have been investigated in the article, a lot of opinions of many linguists have been referred in the article as well. The article refers to various scientific works in Azerbaijani, Russian and English, as well as internet materials. The arguments presented are explained on the basis of examples provided from the fiction.

Key words: *predicate, double predicate, nominal predicate, link verb, predicative*

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Dillər Universiteti*

Rəyçilər: *f.e.d., prof.F.F.Cahangirov
f.f.d., dos.R.Q.Abdurahmanova*